

OSVOBODITEV AJDOVCA

1942

Druga slovenska narodnoosvobodilna brigada »Matija Gubec« je bila ustanovljena 4. septembra 1942 v gozdu pri vasi Trebelno nad Mokronogom na slovesnem mitingu, na katerem se je zbralo okrog 850 borcev Zapadnodolenjskega odreda in Krškega odreda ter političnih aktivistov. Zgodilo se je v dneh, ko je bila italijanska ofenziva proti prvemu slovenskemu osvobodnemu ozemlju na vrhuncu. Brigada je štela tri bataljone in okrog 640 mož, čez teden dni pa so ji oblikovali še četrti bataljon.

Opis osvoboditve Ajdovca, ki ga objavljamo, je odlomek iz knjige Lada Ambrožiča-Novljanca GUBČEVA BRIGADA, uspešna akcija gubčevcev pa je sodila v sklop ofenzive slovenskih partizanskih enot, da bi sovražniku vrnile udarce iz njegove poletne ofenzive.

ZAKAJ ODLOČITEV ZA NOČNI NAPAD

Namestnik komandanta Glavnega štaba Jaka Avšič je že pri prvem obisku v Gubčevi brigadi v Radulji nakazal možnost, da bi bil eden prihodnjih ciljev njene velike akcije belogardistična postojanka v Ajdovcu pri Žužemberku.

Ajdovška bela garda je nastala 20. oktobra 1942. Njena matična enota je bila žužemberška belogardistična četa, ki je dala jedro za ustanovitev postojanke na Ajdovcu, kjer je bilo v začetku 50 ljudi, do napada pa je narasla na 70 mož.

Vzpostavljane belogardistične postojanke v Ajdovcu, sredi stečin tako dinamičnega partizanskega gibanja na ozemlju med Krko, Novim mestom ter cesto Žužemberk-Trebnje, je bila velika predrznost, saj je bilo to ozemlje razen Kočevskega Roga, Gorjancev, Mokrca in Krima eno najbolj pomembnih, ki so jih partizani organizirali in varovali kot vojaško politično oporišče. Bilo je osvobojeno že od pomladi in sovražnikove čete so si upale prodrati vanj le tedaj, kadar so imele veliko moštva. Okoliši Ajdovca, Brezove rebri, Velikega in Malega Lipovca, Vrbovca ter Dobrnica so bili naravno trdnjavsko območje, ki so ga partizani uporabljali kot izhodišče za napade na sovražne postojanke ob Krki in vzdolž železniške proge Novo mesto-Trebnje. Od tu so se dvigale na pohod partizanske kolone, da bi napadale sovražnika v Suhi krajini. Tu so bila izhodišča za slovite napade na Žužemberk. Politični aktivisti so si to ozemlje večkrat izbrali za mesta političnih zborovanj in konferenc. Ta rajon je bil skoraj popolnoma varen za aktiviste osvobodilnega gibanja. Ko pa so ajdovski belogardisti začeli loviti in zahrbtno pobijati politične aktiviste in partizanske patrolje, je postalo očitno, da jih je treba likvidirati.

Brigadni obveščevalci so poročali, da so se belogardisti utrdili v najboljših močnih zgradbah Ajdovca. Jedro se je vgnezdilo v prosvetnem domu, v šoli pa se je utrdil pomožni, manjši oddelek. V cerkveni zvonik se je na pol zazidala mitralješka trojka, njena zamenjava pa je ostala v cerkvi. Čeprav so bila poslopja močna, saj so bila zidana iz opeke, pa vendar utrditev ni bila kdove kako razvita. Verjetno so imeli belogardisti pramalo časa, da bi izvedli vsa tista dela, ki so potrebna za uspešno obrambo. Lahko si tudi mislimo, da sami niso poznali sodobnih načel utrjevanja. Zato so zazidali le okna in napravili strelne line ter dobro zabarikadirali vrata. Okoli poslopij in na važnih mestih okoli vasi so bili bunkerji. Žične ovire ni bilo nikjer nobene, zato je bil dostop k postojankam razmeroma lahek.

Za širše zavarovanje postojanke so skrbele obveščevalne patrolje.

Okoli Ajdovca so bile sovražne postojanke v Novem mestu, Straži, Žužemberku, Trebnjem in Mirni peči; druga od druge so bile na 5 do 10 km. Utrditev ajdovške postojanke je bila zelo podobna utrditvam skoraj vseh tedanjih drugih belih postojank. Poznalo se je, da so Italijani še zelo malo prispevali z nasveti in s pripomočki.

Sodimo, da je posadka imela takle načrt za obrambo: zdržati nočni napad, z napadalci pa bodo naslednjega dne obračunale italijanske in belogardistične čete iz Žužemberka, Trebnjega, Novega mesta in Straže.

Vodilno idejo za napad na Ajdovec je pri poveljstvu Gubčeve brigade oblikovalo dejstvo, ki ga je dotedanja praksa potrjevala, da nočni napad v najvišji meri zagotavlja uspeh.

Razlogi za to so bili jasni: podnevi bi sovražnik namreč z odločno akcijo zlahka razbil napad ali pa ga onemogočil. Znano je, da med osvobodilno vojno Italijani pa tudi Nemci niso bili dovolj usposobili svojih čet za nočno akcijo v protipartizanskih bojih. Pri nočnem napadu so torej partizani lahko z gotovostjo upali, da jih do jutra na zavarovanih smereh ne bodo vznemirjale sovražnikove čete. V tej prvi dobi partizanskih napadov na utrjene postojanke je bilo treba napad končati do jutra, kajti na zavarovanih je tedaj bilo premalo čet, da bi bile sposobne zadržati sovražnikovo intervencijo za več kot nekaj ur. Šele kasneje se je partizanskim poveljnikom posrečilo, da so s koncentracijo številnejših čet za dan ali dva uspeli obvarovati rajon napada.

Za direkten napad na postojanko je brigadno poveljstvo določilo tretji bataljon in dele drugega bataljona. Tomšičeva brigada je dala v njeno sestavo nekaj avtomatskih orožij s strelci. Zavarovanje trebanjske smeri je prevzel drugi bataljon, proti Žužemberku pa se je postavil del prvega bataljona. Tomšičeva brigada je dobila v zavarovanje ves odsek od Soteske do Novega mesta. Ni pa še tedaj bila kompletna. En njen bataljon se ji je šele kasneje pridružil. Jedro prvega bataljona Gubčeve je bilo v rezervi.

Že nekaj dni pred napadom na Ajdovec je bila okoli Brezove rebri nepopolna Tomšičeva brigada. Dne 2. decembra 1942 je oddelek garnizije iz Žužemberka vdrl v Ajdovec in se spopadel z njo. Stanko Semič-Daki piše v Spominih narodnega heroja, da so se Italijani in belogardisti morali vrniti v svoja izhodišča. To so bili prvi spopadi okoli Ajdovca, ki pa niso motili priprav za akcijo, kajti tomšičevci so se zadnje dni izogibali bojem, da ne bi izdajali namene Gubčeve brigade.

Pred pohodom na Ajdovec sta skromni dolenski vasi Rihpovec, kjer sta bila prvi in tretji bataljon ter Poljane (obe blizu Trebnjega na Dolenjskem), kamor se je zatekel pred ostro, mrzlo burjo drugi bataljon, dali toplo prenočišče Gubčevi brigadi. Ponoči na 11. december se je brigada dvignila in šla čez progo pri vasi Podboršt vzhodno od Trebnjega. Spotoma so enote razrušile progo, nakar so se v največji tajnosti utaborile. Tretji bataljon in deli drugega bataljona ki so bili določeni za neposreden napad na Ajdovec, so se utaborili v Rdečem kanalu, drugi pa v Jordankalu. Brigada je vasi dobro zastražila, da nihče ni mogel iz njih. Tu so opravili zadnje priprave. Poleg drugega so napravili mnogo zažigalnih metel in drugih pripomočkov, da bi bili po potrebi pri rni. Formirali so glede na različne naloge bojne skupine. Zvečer je komandant izdal ustno povelje in določil cilje za posamezne enote, nakar je dolga kolona partizanov odšla po skrivnih poteh svojemu cilju naproti. Že prej so bili odšli bataljoni za zavarovanje.

Vemo, da belogardisti v Ajdovcu pravzaprav niso bili presenečeni. To nam predvsem potrjuje dejstvo, da je bila v Gornjem Ajdovcu patrolja belih na obhodu oziroma na preži in je pravočasno odkrila enoto brigade, ki se je razvijala za napad. Poleg tega je bila v zvoniku že pripravljena puškomitralješka trojka. Tudi v drugih oporiščih Ajdovca so bili belogardisti že na položajih, ko se je začel napad.

Tudi iz italijanskih dokumentov izhaja, da napad na Ajdovec ni bil povsem nepričakovan. Italijanska divizija »Isanzo« namreč poroča, da so prebivalci naselja Ajdovec zahtevali, naj jih garnizija iz Žužemberka zavaruje, da bi v noči na 12. december odpeljali živino in zapustili Ajdovec. To so pravzaprav zahtevali ajdovski belogardisti, ki so tedaj še bili nekaka ekspozitura žužemberške MVAC, ne pa še od Italijanov priznana vaška straža. Ajdovec so hoteli zapustiti verjetno zaradi pritiska Tomšičeve brigade ali pa ker so zavohali napad. Ne vemo, kdaj so zahtevali pomoč zaradi evakuacije, verjetno je to bilo 11. decembra, torej prav na dan napada. Žužemberški garnizon je 11. decembra 1942 na vrat na nos poslal v Ajdovec 40 vojakov MVAC kar z oglednega obhoda iz Sadinje vasi. Izpraznitev Ajdovca niso mogli opraviti istega dne, zato so se žužemberški belogardisti za prenočitev razporedili tako, da jih je verjetno polovica ostala v šoli (okoli 21 belogardistov), druga polovica, verjetno 19, pa je okrepila posadko v prosvetnem domu. Vsa bela posadka je štela 73 do 75 mož.

10. 1982



NOČ SE JE SPREMENILA V DAN

Okoli 23. ure 11. decembra 1943 se je brigada približala Ajdovcu. Razdelila se je v tri skupine. Prva je pod poveljstvom komandanta tretjega bataljona Staneta Potočarja, obkolila šolo, druga se je pod poveljstvom namestnika komandanta brigade Predraga Jevtiča približala prosvetnemu domu, tretja pa je pod vodstvom komandanta brigade obšla vas, da bi napadla posadko v prosvetnem domu iz smeri Gornjega Ajdovca. Tu pa so že vznikle prve težave. Patrulja belih se je namreč prav tedaj mudila v gornjem delu vasi in je naletela na partizansko četo, ki se je razvijala za boj. Kratak in nepričakovan spopad je nekoliko zmedel partizane. Kmalu pa so se uredili in zavzeli odrejene položaje ob cerkvi in prosvetnem domu ter se tako pridružili Jevtičevemu oddelku, ki se je bil že prej neoviran približal svojemu cilju. Tako so bili vsi sovražnikovi objekti obkoljeni. Največ preglačiv je napadalcem povzročala puškomitralješka trojka na zvoniku. Noč ni bila temna, zato so imeli strelci v utrjenem zvoniku dober pregled. Zelo so ovirali akcijo.

Ko je bila obkolitev končana, so že prispela poročila, da so oddelki na zavarovanih zasedli položaje.

Okoli polnoči so napadli. Prvi uspeh je dosegla skupina, ki je napadla bele v šoli. Šolo so zažgali, posadka pa je večji del ušla. V Žužemberk se je rešilo 21 pripadnikov žužemberške MVAC, od katerih je bilo pet hudo ranjenih.

S požigom šole je vplamenel požar in noč se je nenadoma spremenila v dan. Sprva je kazalo, da bo to negativno vplivalo na boj, ker bodo branilci bolje videli. Pokazalo pa se je, da je boljša vidljivost koristila partizanom, ki so imeli ognjeno premoč na vseh položajih. Z ognjem so obvladovali sovražnikove strelne line in nevtralizirali njihov ogenj. Kontrast med svetlobo in senco je navadno pri nočnih požarih dovolj velik, da se morejo borci skrivati v zatemnenih odsekih bojišča.

Po zavzetju šole je prišla na vrsto posadka v cerkvi. Tu je bilo šest do osem belih. Del je bil v zvoniku s starim francoskim puškomitraljezom, del pa je bil v cerkvi. Cerkev je bila tako grajena, da se je prišlo v zvonik lahko s kora. Za likvidacijo belih v cerkvi so sestavili bombaško trojko. V njej so bili Branko Radulović, Franc Rojšek-Jaka in Franci Kolar. Oborožili so se z bombami in s pištolami. Najprej so poskušali vdreti skozi cerkvena vrata. Ključavnica pa se pod revolverskimi strelji ni hotela vdati. Zato so na kljuko obesili dvokilogramsko letalsko bombo in jo vžgali. Bomba je razbila vrata, nakar so bombaši vdrli v cerkev in začeli loviti belogardiste okoli oltarja. En bombaš je s strelji iz revolverja na koru varoval druge borce, zakaj beli so se tod poskušali rešiti na zvonik. Ker belih niso mogli ukrotiti, so znesli na kup nekaj klopi, jih polili z bencinom in zažgali. Požar je zejel leseni kor in se skozi odprtino prelizal do lesenega odra v notrajosti zvonika. Usoda belih je tako bila zapečatená. Ogenj je zajel vso cerkev. Bombaši so nato drug za drugim zapuščali notrajščino cerkve. Zadnjega, Francija Kolarja, je ustrelil partizanski mitraljezec, misleč, da je belogardist. K sreči je bil Kolar le ranjen skozi prsi in je nadaljeval boj do jutra, ko ga je našel sedečega ob zidu politični komisar brigade, ga ozmerjal, češ ali se spodobí za bataljonskega političnega komisarja, da počiva, medtem ko se borci njegovega bataljona bijejo. Ko pa je opazil, da je politični komisar hudo ranjen, je poskrbel za prvo pomoč.

Požar v cerkvenem zvoniku je kmalu začel lizati prostor, kjer so bili obešeni zvonovi. Tam je pričakovala konec tudi puškomitralješka trojka in drugi belogardisti, ki so se bili povzpeli iz cerkve na zvonik. Nekaj časa so cinično zasmehovali partizane, ko pa je vročina postala neznosna, je eden skočil z zvonika in se ubil, drugi se je spustil po žici strelovodne naprave na tla in menda ušel, drugi pa so zgoreli z orožjem vred v zvoniku ali v cerkvi.

Med bojem so nekateri partizani opazili, da padajo bombe skozi župniščna okna. Borci so vdrli v zgradbo in je preiskali. Kmalu so ugotovili, da je bilo tudi župnišče vključeno v obrambo bele postojanke. V njem so našli poleg drugih ajdovškega župnika Gregorja Malija in župnika Antona Pavliča, begunca s Sel pri Kamniku. Tu so bili poleg obeh duhovnikov še brat in sestra župnika Malija ter služkinja. Župnik je na zaslšanju priznal, da je bil njegov brat Alojzij belogardist in da je hodil v postojanko na stražo. Župnik tudi ni izključeval možnosti, da je brat metal bombe na partizane. V kleti so med krompirjem našli zalogo bomb. Župnikov brat je med preiskavo ušel. Partizani so duhovnika izpustili, nakar je župnik Pavlič izjavil, da bo posredoval pri belogardistih, naj se vdajo. Tako je hotel, kakor je sam rekel, preprečiti prelivanje krvi. Res so se začeli pregovoriti med župnikom in posadko, ki pa o kaki vdaji ni hotela nič slišati. Poleg tega je bele v obkoljenem prosvetnem domu pozival k vdaji tudi

politični komisar Dolenjske operativne cene Jože Brilej. To je trajalo dolgo časa.

KATASTROFALNI PORAZ BELOGARDISTOV

Ne glede na te pregovore so partizani nadaljevali boj za osvojitve zadnje utrdbe belogardistov v prosvetnem domu. Mnogi poizkusi miniranja in zažiganja stavbe so se izjalovili. Že se je začelo svitati, toda kaj posebnega še niso dosegli. Tedaj je tretji bataljon tesno oklenil postojanko in iz vej ter raznih drugih pripomočkov napravil okoli in okoli nje ovire, v katere naj bi se zapletali belogardisti, ki bi se v odločilnem trenutku poskušali rešiti z izpadom. Nato je bataljon zbral avtomatska orožja in pripravil težki mitraljez. Z močnim ognjem so pregnali belogardiste od oken in strelnih lin ter tako omogočili, da so partizani z že vnaprej pripravljenimi pomagali zažgali leseno ostrešje prosvetnega doma, ko so bili prej z mitraljezi zbili opeko s strehe in omet z obojev. Kmalu je vzplamenel požar. Bojeviti, spričo uspehov še bolj razvneti partizani so vdrli v goreči dom, pregnali belogardiste iz glavne dvorane v kleti, kjer so jih v spopadu na nož prisilili k vdaji. Tiste pa, ki so ušli iz doma, so polovili partizani zunaj zgradbe. Mnogi so zgoreli v kleti. Le malokdo od bele posadke iz prosvetnega doma se je rešil. Približne izgube ajdovških belogardistov so bile naslednje: 25 je bilo mrtvih, 25 pa ujetih. Med mrtvimi in ujetimi je bilo okoli 19 pripadnikov žužemberške MVAC iz Ajdovca je pobegnilo 26 belih, med njimi je bilo pet hudo ranjenih.

Med ujetniki so bili organizatorji belogardizma in ljudje, ki so zagrešili zločine nad pripadniki osvobodilnega gibanja. Brigadno sodišče je na razpravi zaslišalo vse ujetnike.

Med belogardisti ni bilo nikogar, ki bi mogel utajiti svoje delovanje in sodelovanje z okupatorjem. S pomočjo terenskih aktivistov je sodišče natančno ugotovilo kaznivá dejanja proti lastnemu narodu in pripadnikom osvobodilnega gibanja. Devetnajstim je bilo dokazano, da so sodelovali z Italijani pri likvidacijah aktivistov OF in partizanov, da so lovili partizane in privrženca OF, da so Italijanom izdajali naše ljudi, da so izdajali skrivališča in magazine, v katerih je bilo spravljeno gradivo za patizansko vojsko, in da so streljali ali pa metali bombe na partizansko vojsko. Teh devetnajst je bilo obsojenih na smrt, druge pa so izpustili. Medna je v partizanih ostal le eden, drugi pa so se ob prvi priložnosti ponovno vključili v belogardistične in kasneje v domobranske oddelke.

Katastrofalni poraz ajdovških belogardistov je imel ugodne posledice med somišljeniki osvobodilnega gibanja. Ta svarilni primer je dosegel, da na tem območju nikoli več ni bila vzpostavljena kaka sovražna postojanka. Italijani sicer niso potočili toliko solz za ajdovškimi zavezniki kakor za suhorskimi, kar je bilo razumljivo, kajti suhorska bela garda je že delovala pod njihovim neposrednim poveljstvom in tam je bil potolčen tudi vod njihovih vojakov.

Zmaga na Ajdovcu je bila vsekakor veliko zmagoslavje borcev Gubčeve brigade. Poraz in propad ajdovških belogardistov pa je oznanjal veliko tragedijo ljudstva, ki se je dalo zapeljati reakcionarnim voditeljem, da je začelo boj proti borcem za svobodo in obstoj slovenskega naroda. Sovražstvo je pripeljalo zaslepljene ljudi tako daleč, da niso pomišljali sodelovati z italijanskimi okupatorji in kasneje z Nemci. Vso okrutnost moralnega propada belogardizma lahko ilustriramo s podatki, da so celo tisti belogardisti, ki so bili oproščeni pred brigadnim sodiščem v Brezovi rebri in izpuščeni domov, ker so obljubili, da ne bodo več sodelovali z belo gardo, ponovno vstopili v vrste vaških straž in nadaljevali boj proti partizanom.

Komandant Dolenjske operativne cone Milovan Šaranović je takole ocenil akcijo: »Ob tej priložnosti so pokazali borci Gubčeve brigade veliko hrabrost, požrtvovalnost in disciplino, komandni kader pa sposobnost, da vodi svojo enoto.

Za pogum in zasluge v boju za Ajdovec in okoli njega je poveljstvo brigade predlagalo za odlikovanje nekaj borcev in poveljnikov.

Požar je v postojanki uničil mnogo reči, zato plen ni bil tolikšen, kot so pričakovali. Zaplenjeno je bilo okoli 30 pušk, nekaj streliva in opreme. Vse drugo je zgorelo.

10. 1982

OPOMBA: V nadnaslovu odlomka smo navedli, da gre za akcijo 2. SNUB »Matija Gubec«; to številčno oznako je Gubčeva brigada (ki je bila dejanska ustanovljena kot druga slovenska partizanska brigada – če seveda izvzamemo 2. grupo odredov) nosila do poletja 1943, ko je bila vključena v sestavo 15. divizije in so ji – kakor tudi še nekaterim drugim brigadam – spremenili zaporedno številko, tako da je postala 4. SNUB.